

ALKIŞ VE KARGIŞLARIN, SÖZLÜ KÜLTÜRDEKİ YERLEŞİK KODLARIN AKTARIMINI VE YENİDEN ÜRETİMİNİ KOLAYLAŞTIRAN BİÇİMSEL ÖZELLİKLERİ

Formal Features of Praise and Curse That Facilitate The Transmission and Reproduction of Conventional Codes in Oral Culture

Öykü TERZİOĞLU*

ÖZET

Kişilerin iyilik ya da kötülüklerinin otorite sayılan güçlerden dilendiği alkış ve kargış türleri, bir yandan bireysel duygu ve düşüncelerin aktarılmasını, diğer yandan da uzun bir süreç içinde halk tarafından oluşturulmuş olan değer yargılarının korunmasını, pekiştirilmesini ve yeniden üretilmesini sağlar. Bu doğrultuda, bu yazının konusunu, alkış ve kargışlarda, söz konusu toplumsal değerlerin aktarımını ve yeniden üretilmesini kolaylaştıran, ritim, tekrar, karşıtlık, kalıplaşmış tamlamalar, görsellik ve telmih gibi araçların kullanımı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Alkış, kargış, sözlü kültür.

ABSTRACT

Set phrases of praise and curse ensure the transmission of personal feelings and thoughts, and the protection, intensification and reproduction of value judgements brought into being in a long time period by the collective efforts of folk. Hence, this article is about the verbal devices such as rhythm, repetition, opposition, set compounds, visual elements and allusion that catalyze the transmission of these value judgements in question.

Key Words

Praise, curse, oral culture.

“Alkış” (hayırdüa) ya da “kargış” (beddua, ilenç), kişilerin iyilik ya da kötülüklerinin otorite sayılan güçlerden talep edildiği dilek bildiren kalıplaşmış sözlerdir. Birilerini övmek ya da sövmek istediğimizde, sadece kendimize ve üzerinde konuştuğumuz konuya özgü yeni ifadeler üretmek yerine bu kalıp ifadelerle başvuruyor olmamız dikkate değer bir olgudur. Kullanıldıkları tikel ve belirli durum ya da bağlamların ötesinde, daha geniş bir çerçevede değerlendirildiklerinde, bu kalıp sözlerin, halkın kimin, neyin iyi ya da kötü olduğuna dair oluşturduğu değer yargılarını da içerdiği anlaşılır. Bu anlamda alkış ve kargışlar, atasözleri ve deyimler gibi sözlü edebiyatın en kısa türlerinden olmakla beraber, bir yandan bireysel duygu ve düşünceleri iletmeye yarayan, öte yandan da halkın uzun sü-

reçler sonucu oluşturduğu değer yargılarının yeniden üretilmelerini sağlayan “kapsül” ifadelerdir. Bu doğrultuda, bu yazıda alkış ve kargışların sözlü kültürdeki yerleşik kodların aktarımını ve yeniden üretimini kolaylaştıran biçimsel özellikleri üzerinde durulacaktır.

Sözlü Ürünlerle Grubun Kolektif Bilgisinin Korunması

John Halverson’un, “Havelock on Greek Orality and Literacy” başlıklı makalesinde belirttiği gibi, Havelock’a göre, sözlü kültürün önceliğe sahip olduğu toplumlarında sözlü edebiyatın en temel işlevi, grubun kolektif bilgisinin korunması ve zarar görmeden yeni gelen nesile aktarılmasıdır (150). Havelock, bu ürünlerin, kabul edilebilir inanç ve davranış biçimlerinin yanı sıra doğru düşünce ve eylem yollarının aktarıldığı

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi. (oyku@bilkent.edu.tr)

“sözlü bir ansiklopedi” görevini gördüğünü belirtir (150). Ancak “sözlü geleneğin öğretisini sürdürebilmesi için, bu ürünlerin akılda kalıcı ve ezbere uygun olmaları gerekir” (150). *Sözlü ve Yazılı Kültür* adlı eserinde Havelock’un görüşlerinden yola çıkan Walter Ong’a göre, sözlü kültürler, uzun çabalar sonucu elde edilen bilgilerin akılda tutulmasının çözümünü “anımsanabilir şeyler düşünmek”te bulur (50). Ong, bunun “düşüncenin ritmik, dengeli tekrarları ya da antitezleriyle, kelimenin ünsüz ve ünlü seslerin uyumuyla, sıfatlar ve başka kalıpsal ifadelerin akması, herkesin sık duyup kolaylıkla hatırladığı, kolay hatırlanacak şekilde biçimlenmiş atasözlerinden oluşması ve belli izleklere yerleştirilmesi[yle] ol[duğunu] belirtir (50). Değer yargılarına, övgü ve sövğu ifadeleri olarak diğer sözlü ürünlere kıyasla daha doğrudan işaret eden ve kültürel kodların yeniden üretilmesi açısından önemli bir yere sahip olan alkış ve kargışlar da bu anlamda, içinde yer alan bilgilerin anımsanmasını ve aktarımını kolaylaştıran söz sanatlarıyla yoğrulmuş olan “sözlü bir ansiklopedi” işlevi görür.

Bol Tekrarlılık, “Bereketlilik” ve Karşıtlıklar Açısından Alkış ve Kargışlar

Yukarıda aktarıldığı gibi, Ong’a göre, düşüncenin belirli bir ritimle ve tekrarlara başvuru olarak dile getirilmesi bir ifadeyi akılda kalıcı kılan önemli unsurlardan biridir. Bu doğrultuda, tekrarlar ve bu tekrarların yarattığı ritim alkış ve kargışın en belirgin yapısal niteliklerinden birini oluşturur. Seslerin tekrarının yanında bu kalıp ifadelerde kimi zaman “tez gide tez gelesin” ya da “su gibi git, su gibi gel” alkışlarında söz konusu olduğu gibi aynı sözcüğün tekrarı söz konusu olmakla birlikte, alkış ve kargışlarda en sık rastlanılan durum, birbirlerine anlamsal ve sessel olarak oldukça yakın sözcüklerin birbirlerini pekiştirmesidir: “Allah suçumuzu-günahımızı affede”, “Allah akıl-fikir versin”,

“Allah çoluk-çocuğunun hayrını göster-sin”, “Allah devlete-millete zeval vermesin”, “Allah dinden-imandan ayırmasın”, “Allah seni fesattan-fitneden koruya”, “Hayırlı-uğurlu olsun” gibi alkışlarda iletinin içeriği bu şekilde yoğunlaştırılır. Öte yandan, “Allah kimseyi aç-açık bırakmasın”, “Kör-kötürüm olasin”, “Kurda kuşa yem olasin” gibi örneklerde, sözcüklerin sessel açıdan birbirlerini pekiştirdikleri görülür. Walter J. Ong’un ileri sürdüğü terimlerden yola çıkılarak söylemek gerekirse, yukarıdaki örneklerde görülen ifade tarzı “bol tekrarlı” ya da “bereketli”dir. Ong, “bol tekrarlı” ve “bereketli” ifadeleri sözlü kültürün bir gereği olarak görür: Yazı söz konusu olduğunda düşüncenin sürekliliğini yakalamak, metnin başına dönüp tekrar okumakla söz konusu olabilirken, söz doğası gereği performatif olduğu için, Ong’un deyişiyle, “[s]öz daha ağızdan çıkarken yokluğa karıştığı için, zihnin dışında başka bir yere geri dönülemez” (55-56). Bu nedenle de yazılı kültürden bakıldığında “gereğinden fazla kelimeyle şişirilmiş” (57) olduğunu düşündüren bu yapı, aslında konuşanın ve dinleyenin, yani topluluğun düşünsel birliğini sağlayan kültürel kodları, alkış ve kargış ifadeleri yoluyla yeniden üretmekte olan gönderici ve alıcının dikkatinin dağılmasını engeller (56). “Bol tekrarlı” ya da bu anlamda “bereketli” olmayan ancak yine benzer bir işlevi yerine getirerek dikkati anlatılana sabitleyen, alkış ve kargışlarda oldukça sık görülen bir diğer “anlatım tekniği” ise “Dostların düşman ola” kargışında olduğu gibi karşıt anlamlı ya da “Allah dert verip derman aratmaya” alkışında “dert” ve “derman” sözcüklerinde söz konusu olduğu gibi birbirlerinin anlamını tamamlayan sözcüklerin kullanımıdır. Alkış ve kargışlarda kimi zaman, birden çok karşıt anlamlı sözcüğün kullanıldığı da görülür: Örneğin, “Allah dostunu var, düşmanını yok etsin” alkışında “dost-düşman”, “var-yok”, “Gidişin ola, dönüşün olmaya” kargı-

şında ise, “gidiş-dönüş” ve “ola-olmaya” sözcükleri arasındaki karşıtlık ilişkisi söz konusudur. Walter Ong’a göre, sözlü geleneğin en önemli özelliklerinden birisi “mücadeleci havası”dır (60). Bunun nedeni ise, “yazı[nın,] bilgiyi insanların birbirleriyle mücadele ettikleri alandan kopartan soyutlama[dığı]” ve “bilgi sahibinin bilinenden ayırılmadığı” bir alanın söz konusu olmasıdır (60). Bu nedenle de sözlü kültürde birine sövüp saymak, kabadayıcı isim yakıştırmak ve aynı zamanda da bol bol övgü söz konusudur (61). Gerek yergi, gerekse övgü, Ong’a göre “ileri okuryazar toplumlarına yapay ve gülünç derecede gösterişli gelebilir”, ancak “övgü de, iyi-kötü, erdem-kusur, hain-kahraman gibi keskin kutuplaşmaları ve mücadelenin egemen olduğu sözlü kültür geleneğinin bir parçasıdır” (62). Ong’un bu savı, alkış ve kargışın sözlü alanda oluşmasının ve kendine yer edinmesinin temelini kuramsal olarak ortaya koyarken, bir yandan da özelde alkış ve kargışlarda bulunan karşıt anlamlı sözcük kullanımının ve dolayısıyla da iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmasını açıklar niteliktedir. Ayrıca, bu gibi kesinlikli karşıtlıklar içeren yargıların, kültürel kodların olumlanması ve yeniden üretilmesinde hatırdâ tutulması ve aktarılması gereken “kurallar” ortaya koyduğunun da altı çizilmelidir.

Alkış ve Kargışlarda Kalıplaşmış Sözcük Gruplarının Kullanımı

Ong’un sözlü kültürde bilginin kolay aktarılmasını sağlayan bir diğer unsur olarak işaret ettiği, sıfatların ve diğer kalıplaşmış sözcük gruplarının sıkça kullanımı durumu da alkış ve kargışlardaki belirgin bir yapı olarak karşımıza çıkar. Altay Şamanlarına ait olduğu bilinen şu alkış bu duruma verilebilecek uygun bir örnektir: “Altın yapraklı mübarek kayın, sekiz gölgeli mukaddes kayın, dokuz köklü, altın yapraklı bay kayın, ey mübarek kayın ağacı, sana kara yanaklı kuzu kurban ediyorum”.

Bu alkışta, kayına çok sayıda nitelik bildiren kalıplaşmış sözcüğün eşlik ettiği görülür. “Kara kaşlı, zeytin gözlü, beyaz yüzlü, doğru sözlü, ipek saçlı, tunç bilekli, temiz yürekli olasin kuzum” alkışında yer alan olumlanan kişi betimlemesinde ise her isime, bu isimle birlikte kullanımı kalıplaşmış olan bir sıfatın eşlik ettiği görülür. Bu duruma sadece, yukarıda verilen örnekler gibi görece uzun olan alkış ve kargışlarda rastlanmaz. Örneğin, alkışlarda sıklıkla yer alan “ak sözcüğü” “Ak bahtlı olasin”, “Ak duvaklar takasın”, “Alnın ak ola” gibi çok daha kısa alkış örneklerinde birçok farklı isimi nitelleyen bir sıfat olarak karşımıza çıkar. Alkışlarda, Türk kültüründe olumlu yananamlara sahip olan ak sıfatı bu şekilde kullanılırken, kara sıfatı da içerdiği olumsuz yananamlar nedeniyle, “Kara haber duymayasın” ve “Allah kara yazı yazmış olmaya” alkışlarında olduğu gibi, uzak olunması, kaçınılması dilenen durumlara işaret eder. Ong, sözlü kültürde “sözcük kümeleri”nden oluşan kalıpların önemine şöyle işaret eder: “Geleneksel deyişler, sözlü kültürde parçalanmamalıdır. Nesilden nesile bunlar binbir güçlkle bir araya getirilmiştir ve korunabilecekleri tek yer, insan aklıdır. Ve bu nedenle askerler hep kahraman, prensesler hep güzel, çınarlar hep ulu çınar olur. [...] Bir kalıpsal deyiş bir kez billurlaştı mı, en iyisi ona hiç dokunmamaktır” (55). Ong’un yorumu, alkış ve kargışlarda sıklıkla belirli isimlerle belirli sıfatların kullanılıyor olması durumunu aydınlatır.

Alkış ve Kargış İfadelerindeki Görsel Unsurlar

Walter Ong’un değinmediği, ancak sözel ifadelerin akılda kalmasında etkili olan bir diğer etmen, anlatımda görsel unsurların kullanılmasıdır. Gillian Cohen, sözlü ifadelerin anımsanmasını, akılda kalmasını kolaylaştıran önemli bir unsurun görsellik olduğunu belirtir. Cohen, anımsamada görselliğin rolünün araştırıldığı çalışmalardan söz

eder: Birçok deney, görsel betimlemele-
rin anımsama yetisini kuvvetlendirdi-
ğini göstermektedir (514). Deneylerin
sonucunda, “doğruluk”, “önem”, “demok-
rasi” gibi sözcüklerin, “kek”, “zürafa” ve
“bayrak” gibi sözcüklere oranla daha zor
anımsandığını belirtir (514). Bu doğrul-
tuda, alkış ve kargışlarda soyut ifadeler
yerine somut ifadelerin ağırlıklı olarak
kullanıldığı görülür: “Böyle sözler söyle-
me” demek yerine “Ağzından yeller ala”,
sözü edilen kişi için kolaylık dilenirken
“Bulut sana gölge olsun”, “Zengin olma-
nı dilerim” yerine “Kum diye tuttuğun
altın olsun” denilmesi bu duruma örnek
olarak verilebilir. Benzer şekilde, kişinin
haramdan ve yalandan sakınmasının
öğütlendiği bir alkışta “Allah haramdan
elini, yalandan dilini çeksin” ifadesinin
kullanılması, okuryazarlığın dilendiği
bir alkışta “Bir elin kalem ola, bir elin
kağıt ola” denilmesi görselliğin alkış ve
kargışlardaki kullanımının önemini gös-
terir niteliktedir. Öte yandan, görsellik
unsuru, özellikle abartılı bir anlatımın
kullanıldığı kargışlar ile şiddet unsur-
larını barındıran kargışlarda göze çarp-
maktadır: “Bir kaşık suda boğulasın”,
“Güneşli havada yıldırım çarpsın” ve
“Sünger düşün başın yarılsın” gibi ör-
neklerde hem görselliğin hem de retorik
bir araç olarak abartının kullanıldığı
görülmektedir. Ancak görselliğin kul-
lanımına dair en çarpıcı örnekler, sözü
edilen kişinin acı çekmesine ve ölmesine
yönelik dile getirilen kargışlardır. Örne-
ğin, “Kargalar gözünü oysun”, “Kan sı-
çasın”, “Her parçan bir kurdun ağzında
kala”, “Kafamı koparalar” ve “İrin akıta-
sın” kargışlarında, şiddetin açık-seçik ve
ayrıntılı anlatımı oldukça akılda yer edi-
cidir. Sözlü ürünlerde şiddet tasvirinin
yaygınlığını, yukarıda belirtilen “müca-
deleci tavra” bağlayan Ong, ilk sözel san-
atların “şiddete düşkünlüğü”nün ağır
yaşam koşullarıyla kısmen açıklanabi-
leceğini, ancak bu sanatlarda şiddetin
sözlü kültürün kendi yapısıyla da ilintili
olduğunu belirtir (61) Ong’a göre, “[h]er

türlü sözel iletişim, doğrudan ağızdan
çıkan sesin al-ver devinimine dayandığı
için—söz konusu ister cezbetme, ister
düşman kesilme olsun—bütün ağırlık
insan ilişkilerindedir” (60). Ancak belki
de Ong’un dikkat çektiği durumu yan
sıra, bu tip şiddet imgelerinin akılda ka-
lıcılığına da dikkat çekilmelidir.

Alkış ve Kargışlarda Telmih Kullanımı

Alkış ve kargışlarda kolektif hafıza-
yı harekete geçiren bir diğer unsur ise,
bilinen kişi ve hikayelere göndermede
bulunulmasıdır. “Allah sana Eyyüb san-
rı versin”, “Allah Halil İbrahim bereketi
versin”, “Dar gününde Hızır imdadına
yetişe” ve “Hazreti Süleyman gibi dün-
yaya hükmedesin” alkışlarında görüldü-
ğü üzere, halkın geçmişinde önemli yer
tutan bu isimler ve bu isimlerle yüklenen
değerler, farklı bağlamlarda alkış ve
kargışlar yoluyla dile getirilerek yeniden
üretilmekte ve bu kişilerde simgeleşmiş
değerler sisteminin korunmasına hizmet
etmektedir.

Yukarıda verilen örnekler göste-
riyor ki, değer yargılarını bir tohum ya
da bir kapsül gibi içerisinde barındıran
alkış ve kargışlar, kolektif hafızanın bu
değerler konusunda canlı tutulmasını ve
bir yandan bireysel duygu ve düşünceler
dile getirilirken, bir yandan da bu değer-
lerin pekiştirilmesini ve yeniden üretil-
mesini kolaylaştıran biçimsel özelliklere
sahiptir.

KAYNAKLAR

- Akalın, Sami. *Alkışlar Kargışlar*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın – Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1990.
- Cohen, Gillian. “Visual Imagery in Thought”. *New Literary History* 7.3 (Bahar 1976): 513-523.
- Halverson, John. “Havelock on Greek Orality and Literacy”. *Journal of the History of Ideas* 53.1 (Ocak – Mart 1992): 148-163.
- Ong, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlü Teknolojileşmesi*. İstanbul: Metis 2003.